

Дічек Наталія Петрівна

д-р. пед. наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України, Україна

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКЕ МОВНЕ ПИТАННЯ НАПЕРЕДОДНІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Метою цього тезового викладу є, по-перше, завдання доповнити історико-педагогічне знання про видатний внесок українського вченого-історика, академіка ВУАН (1923), громадського і політичного діяча Михайла Грушевського (1866-1934) у справу утвердження статусу української мови як окремої, самостійної мови окремого народу на теренах російської імперії у переддень української революції; по-друге, актуалізувати у науковому обігу дві невеликі за обсягом, але контекстуально значущі для поглиблення розуміння внеску М.Грушевського у підняття етносвідомості тогочасних українців, вироблення у них спільного розуміння національної минувшини, сприйняття рідної мови як атрибуту незалежного життя. Маємо на увазі статті вченого «Камінь спотикання» [3] і «Камінь наріжний» [4]. Першу з них ідентифіковано лише на початку ХХІ ст. укладачами 50-томного видання творів М. Грушевського, про що вказано у примітках до статті [3, с.534]. Статті датовано 11 лютого та 26 лютого 1916 р. відповідно, надруковано їх у російськомовному виданні «Русские ведомости». У річищі вивчення мовного українського питання на початку ХХ ст. їх досі не відрефлексовано.

Актуальність згаданих статей лежить у кількох площинах. А. Сукупно вони доповнюють портрет М. Грушевського як лідера українства в обставинах буття поміж двох імперій, що обмежували, більше або менше, мовно-культурний розвиток роз'єданого народу; як мужньої людини, яка, перебуваючи на політичному засланні, під таємним наглядом, виявляє мужність публічно дискутувати про політичні проблеми українців, за які власне його й репресовано. Б. Зміст статей важливий для розуміння гостроти боротьби за українську народну освіту і мову, яку вчений розгорнув у перші десятиліття ХХ ст. В. Як й інші його статті 1900-1910-х років, ці статті віддзеркалюють процес поступового переростання його суспільної, просвітницької боротьби у політичну. Приєднуємося до думки сучасного історика І.Гирича про те, що Михайло Грушевський – «перший з українських діячів ХІХ ст. розглядав вживання української мови у контексті буття політичної нації» [1].

У змістовому відношенні обидві статті є відповідями М. Грушевського на критику його просвітницької діяльності і намагань розв'язати українське питання на державному рівні імперії, оприлюднену у вересні - жовтні 1915 р. у статтях антиукраїнськи налаштованих київських громадських діячів, вміщених у газеті «Кієвлянинь». Не вдаючись детально у хронологію подій, переказ змісту критичних статей, лише зазначимо, викривальною критикою поглядів та ідей М.Грушевського щодо розв'язання українського питання відгукнулися представники націоналістичних кіл депутат Думи В.Шульгін і редакція його газети «Кієвлянинь».

Критики обґрунтовували заперечення самостійності українського народу, самодостатності його мови і культури, а зусилля українських свідомих громадян у цій царині розглядали лише як працю гуртка інтелігенції над «українською культурою». Іншими словами цю працю В.Шульгін характеризував як «невдячну справу»: «Нехай

друкують свої газети, нехай видають свої журнали, пишуть свої книги і влаштовують приватні товариства, які фабрикуватимуть цю культуру», – зверхньо дозволяв він [6, с.3]. Припускаючи надання українцям можливості видавати пресу, книги, він однозначно негативно ставиться до запровадження освіти їхньою рідною мовою. Дозволимо собі загострити увагу : В.Шульгін – політик, і добре розуміє її політичне значення у націєтворенні.

Дихотомію ставлення київського політика до українства саме й розкриває у своїй статті «Камінь спотикання» М.Грушевський, наголошуючи: пан Шульгін ніби й не підтримує ідею позбавлення культурної [української] людини її найціннішого права на вільне культурне та національне самовизначення і спілкування зі своїм суспільством, середовищем, народом. Однак, В.Шульгін вважає неприпустимим і шкідливим все те, що могло б викликати саму думку «про національну окремішність» української народності, а тому доходить висновку, що викладання «українською мовою у народній школі, допущення народної мови в земські й інші установи, які безпосередньо стикаються з народом, із сільським населенням» є шкідливим [3, с.457].

На противагу суперечливій позиції В.Шульгіна, М.Грушевський доводить, що «весь народний зміст виражається в мові (виділення – Н.Д.), яка є першою умовою культурного, економічного та суспільного поступу українського населення» [3, с.460], чим наголошує її першорядну політичну значущість. Саме мова і освіта постають одночасно і каменем спотикання для імперської влади і наріжним каменем розбудови української політичної нації.

У редакційній статті київської газети безапеляційно стверджувалося, що малоросійське суспільство відчуває себе «невіддільною частиною російського народу», тому все, що «відколювало б малоросів від єдиного російського народу, що вселяло б у них думку про національну окремішність, слід відкидати як таке, що марно роздрібнює сили цього народу, а тому завдає шкоди всім його частинам» [б.н., с.1]. Підкреслюючи, що викладання рідною мовою непотрібне і шкідливе для поняття «єдності російського народу», питання освіти українців атестовано як прояви і спроби «української» пропаганди, створеної та підтримуваної ворогами Росії. [б.н., 1]. Отже, висновується у редакційній статті, у «народних, середніх і вищих школах Малоросії повинна бути російська мова викладання, спільна зі школами інших російських частин імперії. Ост чому офіційною мовою Малоросії в урядових, земських, міських та інших установах, на шляхах сполучення та ін. може бути одна загальноросійська мова».

В обох статтях газети «Кієвлянинь» лейтмотивом звучить упереджене ставлення авторів-націоналістів до українства, небажання визнавати національні прагнення недержавних народів, особливо українського, мати національну окремішність, самостійність.

Своєрідним апогеєм і дискусії, і рефлексії М.Грушевським ситуації з українською народною освітою вважаємо статтю «Камінь наріжний», де він першим же рядком зазначив: «У царині устрою українського життя центральне місце займає питання про школу. Це – основа всього. І якщо в наш час необхідність культурного і національного будівництва ... не може відкладатися до часів мирних ..., [то] питання про українську народну школу мусить стати на черзі як одне з найпекучіших і найневідкладніших питань, – як задоволення нагальної потреби українського народного життя» [4, с.461]. У чому ж убачав нагальність проблеми великий син свого народу? У тому, що «серед українського населення, яке навіть пройшло народну школу, у страхітливих розмірах поширюється рецидив неписьменності через те, що набуте механічне мистецтво читання лишається без застосування, оскільки великоросійська книжна мова залишилася все-таки незасвоєною вихованцем школи, а до рідної, української, як культурного знаряддя, шкільне навчання встигло викликати в ньому недовіру, та й українська книга і всі культурні засоби, створювані українською

інтелігенцією для народу, доходять до нього з великими труднощами внаслідок заходів, уживаних проти поширення цих культурних засобів» [9, с.463]. Це – правдиве свідчення вченого, політика і патріота, яке не повинні забувати нащадки.

А щодо непорушної єдності народу імперії, то вчений прозріливо констатував: «Болісний експеримент, вчинюваний над поколіннями українського народу цими зусиллями до недосяжної зовнішньої єдності, залишається безплідним» [9, с.462]. Спростовуючи закиди критиків, чинячи «опір брехні й упередженості», М.Грушевський в котре знову і знову аргументував становище українців на підросійських землях як «трагедію українського народу – цієї величезної багатомільйонної маси, позбавленої мови як культурно-освітнього засобу [розвитку]» [9, 461], витоки якої приховано у свідомо організованій імперською владою політиці мовно-культурних заборон щодо повноцінного функціонування рідної мови українців.

Хоча київські критики й визнавали цілковиту невинність українського населення Росії у «зрадницьких справах», і писали про можливість поставитися до його прагнень без потаємних підозр і упередженості [б.з.], однак освіту рідною мовою розглядали як безумовно шкідливу для єдності російського народу імперії. Шовіністам не потрібно було, аби українське населення, позбавлене школи з рідною мовою, і тому засуджене відставати у своєму розвитку «порівняно з німцем-колоністом, з євреєм, з великоросом, з поляком, поступатися їм у боротьбі за своє існування, тобто приречене на культурний і економічний занепад» [4, с.240], вийшло з такого безпросвітнього кута.

Фактично, в умовах Першої світової війни автори звинувачувальних статей оголошували М.Грушевського зрадником, а його заклики до організації українських шкіл – шкідливими. Окрім обставин війни, напруженості зазначеній дискусії додає й те, що у розглядуваний час за свої «сепаратистські погляди» і «мазепинську діяльність» з кінця грудня 1914 р. Михайло Сергійович перебував на засланні, спочатку у м. Сибірску, з 1915 р. – у м. Казань. Йому заборонялося займатися педагогічною і громадсько-політичною діяльністю, а публікацією своїх згаданих статей вчений порушував цю заборону, а отже наражався на нові репресії. Однак він не злякався.

Список використаних джерел:

1. Гирич, І. (2004). Політична публіцистика Михайла Грушевського. <https://www.i-hurich.name/Hrushevsky/PolitychnaPublicistyka.html>
2. Грушевський, М.С. (2005). Тлінний прах. У: *Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. /редкол.: П. Сохань (гол. ред.), Я. Дашкевич та ін.* Львів: Видавництво "Світ". Т. 3. С. 418–423.
3. Грушевський, М.С. (2005). Камінь спотикання. (*Русские ведомости*. 1916. 11 февраля. С.2.). З: *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах.* Львів: Вид-во «Світ». Т.3. С.456-460. (рос. мовою). <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1916/KaminNarizhnyj.html>(вилучено: 15.01.2024).
4. Грушевський, М.С. (2005). Камінь наріжний (*Русские ведомости*. 1916. 26 февраля. С.2.). З: *Грушевський М.С. Твори у 50-и томах.* Львів: Вид-во «Світ». Т.3. С.461-464. (рос. мовою). <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Publicistics/1916/KaminNarizhnyj.html> (вилучено: 15.01.2024).
5. Шульгин, В. (1915). Неблагодарное дело. *Киевлянин*. 23 жовтня. № 292. С. 2.
6. [б.н.] (1915). *Киевлянин*. 23 жовтня. № 292. С. 1.